

Sylwester Bębas

Kara pozbawienia wolności w polskim systemie penitencjalnym

Wprowadzenie

Karę pozbawienia wolności można traktować jako specyficzną sytuację trudną, w jakiej znalazł się człowiek¹. Kara jest społeczną izolacją sprawcy, jest on oderwany od swoich naturalnych warunków społecznych: rodziny, osób najbliższych, życia zawodowego i towarzyskiego, bardzo często od społecznego środowiska patologicznego. Kara oznacza reakcję społeczną na zachowanie człowieka, który wykrocza przeciwko obowiązującym zakazom lub nakazom². Nagle skazany musi się dostosować do warunków więziennych, podporządkować się istniejącemu tam porządkowi, musi żyć bez stałego kontaktu z najbliższymi, w dodatku w stałej styczności ze współwięźniami. Kara pozbawienia wolności, podobnie jak każda kara, charakteryzuje się tym, że jej istotą jest określona dolegliwość, odczuwana przez osoby ją odbywające.

Karze pozbawienia wolności przypisuje się określone funkcje: funkcję odwetową, która jest reakcją społeczeństwa na te zachowania i czyny, które uznane zostały za szkodliwe i niepożądane, funkcję eliminacyjną, która polega na tym, że uwięzienie uniemożliwia sprawcy popełnienie kolejnych przestępstw. Izolacja pozbawia sprawcę okazji do występków, funkcję odstrasżającą, która zakłada, że ludzie dokonujący wyboru między zachowaniem społecznie akceptowanym a zachowaniem antyspołecznym wąż ewentualne zyski i straty takiego czy innego postępowania. W procesie tym człowiek bierze pod uwagę przykrości jakie mogą go spotkać w przypadku uwięzienia, a tym samym utraty wolności, funkcja poprawcza, która zwana jest też wychowawczą i która zakłada, że człowieka zawsze można zmienić na lepsze³.

¹ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001, s. 274–275.

² Por. Z. Papierkowski, *Socjologiczne i filozoficzne oblicze kary*, Lublin 1947, s. 5–6; L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2005, s. 153; M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1995, s. 433–434.

³ Por. M. Ciosek, *Człowiek w warunkach izolacji więziennej*, Gdańsk 1995, s. 114–116; B. Nowak, *Cele, funkcje i zasady wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania*, [w:] H. Chmielewska (red.), K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczyk, *Zagadnienia penitencjarnie*, Kalisz 2004, s. 55–59.

Kara pozbawienia wolności ma następujące cele: sprawiedliwościowy, czyli zaspokajanie społecznego poczucia sprawiedliwości, prewencję ogólną i prewencję szczegółową, których celem jest uprzytomnienie potencjalnym przestępcom możliwości karnej reakcji państwa na zachowania przestępcze, co ma powstrzymać ich od takich zachowań. Celem prewencji szczegółowej jest zniechęcenie osoby odbywającej karę pozbawienia wolności do dalszych zachowań przestępczych. To zniechęcenie może mieć charakter reakcji emocjonalnej w postaci obawy przed ponownym uwięzieniem, ale może też wynikać z postawy racjonalnej, z uświadomienia sobie nieopłacalności przestępstwa. Czwartym celem kary jest cel kompensacyjny, czyli naprawienie lub zmniejszenie społecznego zła wyrządzonego czynem zabronionym⁴.

„Kara spełnia także następujące cele: jest rekompensatą za popełnione zło, daje poczucie sprawiedliwości, powstrzymuje przed popełnieniem podobnych czynów, działa wychowawczo na więźnia, ma za zadanie zwalczyć zachowania destrukttywne, likwiduje poczucie winy i przywraca równowagę psychiczną u ukaranego, pozwala ustalić wychowankowi – więźniowi, jakie wymagania przed nim się stawia oraz co w jego postępowaniu jest dobre, a co złe”⁵. „Kara kryminalna ma być niejako ze swej istoty dolegliwością dla tego, kto na nią zasłużył. Stopień tej dolegliwości jest oczywiście różny przy różnych rodzajach środków karnych. Raz dolegliwość ta dotyczy tylko sfery fizycznej, innym razem odnosi się do sfery społecznej lub psychicznej człowieka, najczęściej zaś do wszystkich trzech jednocześnie. Można w związku z tym wyróżnić trzy rodzaje dolegliwości kary kryminalnej: dolegliwość fizyczna, wyraźna np. w przypadku kary śmierci, dolegliwość społeczna, widoczna np. wtedy, gdy kara orzeka utratę prawa wykonywania zawodu, dolegliwość psychiczna, występująca zawsze wtedy, gdy kara godzi w sferę psychiczną sprawcy”⁶. Można zatem powiedzieć, że „kara pozbawienia wolności jest zorganizowaną w określony sposób izolacją człowieka od jego dotychczasowego środowiska. Izolacja jest bowiem immanentną cechą kary pozbawienia wolności”⁷.

Legislacyjny wizerunek jednostek penitencjarnych w Polsce

Obecnie w polskim systemie karnym wykonywanie tymczasowego aresztowania oraz kary pozbawienia wolności realizowane jest w dwóch rodzajach jednostek

⁴ Por. L. Lernell, *Podstawy nauki polityki kryminalnej. Studia z zagadnień przestępstwa, odpowiedzialności i kary*, Warszawa 1967, s. 411–454; E. Bielicki, *Z problematyki resocjalizacyjnej. Patologia społeczna. Patologia indywidualna. Etiologia kryminalna. Kara*, Bydgoszcz 2005, s. 104; M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1995, s. 422–423; J. Markiewicz, *Prawo karne ogólne*, Kraków 1914, s. 18; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2001, s. 473–474; B. Szamota, *Prewencja ogólna w świetle badań empirycznych*, „PiP” 1986, Nr 5, s. 48–64.

⁵ Z.S. Iwański, *Wartości w procesie resocjalizacji osób skazanych*, Toruń – Warszawa 2006, s. 21; T. Kalisz, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. IV Wrocław 2000, s. 217–229.

⁶ M. Ciosek, *Kara kryminalna i kara pozbawienia wolności*, [w:] B. Urban (red.), J.M. Stanik, *Resocjalizacja*, t. I, Warszawa 2007, s. 319.

⁷ M. Ciosek, *Zakład karny jako instytucja resocjalizacyjna*, [w:] *Ibidem*, s. 329–330.

penitencjarnych: aresztach śledczych i zakładach karnych. „Zakłady karne i areszty śledcze to podstawowe placówki resocjalizacyjne. Podlegają one Ministrowi Sprawiedliwości. To on w zależności od potrzeby, w drodze zarządzenia tworzy i znosi zakłady karne”⁸. „W zakładach karnych i aresztach śledczych funkcjonują następujące komórki organizacyjne: dział ochrony i dowodzenia, dział penitencjarny, ewidencji i zatrudnienia, finansowy, gospodarczy oraz służba zdrowia i szkoła więzienna. Obok wymienionych mogą zostać powołane stanowiska pracy do wykonania ściśle określonych zadań, np. szkolenia czy rewizji gospodarczej. W zakładach karnych mogą się też znajdować gospodarstwa pomocnicze, przedsiębiorstwa produkcyjne oraz szkoły i szpitale”⁹.

„Zakładem karnym i aresztem śledczym kieruje dyrektor. Natomiast funkcjonariusze i pracownicy zakładu karnego, w którym przebywa skazany, są w zakresie wykonywanych przez nich czynności służbowych, przełożonymi skazanym”¹⁰. Jednostki te różnią się zasadniczo zakresem zadań w odniesieniu do osób w nich przebywających. W zakładach karnych realizowany jest proces resocjalizacji osób, które zostały skazane prawomocnymi wyrokami sądu lub orzeczeniami kolegium do spraw wykroczeń (obecnie przejęte przez sądy grodzkie), w oparciu o zadania wynikające z celów kary pozbawienia wolności. Przeznaczeniem aresztu śledczego jest głównie zabezpieczenie prawidłowego toku toczącego się postępowania procesowego (śledczego – prowadzonego przez prokuraturę lub karnego – prowadzonego przez sąd) z uwzględnieniem zasady „domniemania niewinności” osoby tymczasowo aresztowanej. Areszt tymczasowy zastosowany przez sąd wobec osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa ma na celu zabezpieczenie toku postępowania karnego, wzbudzenie w osadzonym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, poczucia odpowiedzialności, potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa. Wobec tymczasowo aresztowanych nie prowadzi się oddziaływań resocjalizacyjnych w pełni tego słowa znaczeniu. W zasadzie oddziaływanie wychowawcze ogranicza się do egzekwowania od tymczasowo aresztowanego wymogów porządku i dyscypliny oraz realizacji uprawnień wynikających z regulaminu oraz porządku dnia (opieka lekarska, zajęcia kulturalno-oświatowe, spacer, korzystanie z zakupów w kantynie). Głównym celem tego oddziaływania jest zapobieżenie wzajemnej demoralizacji oraz kształtowanie poprawnego współżycia między osadzonymi. „Zakłady karne i areszty śledcze stanowią więc jednostki stopnia podstawowego. Mimo swego ułożenia na najniższej pozycji w hierarchii organizacyjnej więziennictwa, zadania, które wykonują, a także charakter ich funkcjonowania, stawiają je pośrednio na szczycie tej hierarchii. Zadania jednostki penitencjarnej to nie tylko wykonywanie kary pozbawienia wolności lub tymczasowego aresztowania, to nie tylko pewien fenomen w sferze socjologicznej, pedagogicznej czy psychologicz-

⁸ Z.S. Iwański, *Wprowadzenie do pedagogiki resocjalizacyjnej*, Płock 2003, s. 105.

⁹ M. Ciosek, *Zakład karny jako instytucja resocjalizacyjna...*, *op.cit.*, s. 331.

¹⁰ Z.S. Iwański, *Wartości w procesie resocjalizacji osób skazanych...*, *op.cit.*, s. 17.

nej, to przede wszystkim przedsięwzięcie organizacyjne, działające na bardzo wielu płaszczyznach¹¹.

„W gestii Ministra Sprawiedliwości znajduje się wykonywanie kary pozbawienia wolności. On też sprawuje bezpośredni nadzór nad służbą więzienną, do której zadań należy: prowadzenie działalności resocjalizacyjnej wobec skazanych i ochrona społeczeństwa przed sprawcami przestępstw¹². Kara pozbawienia wolności w zreformowanym systemie karnym w 1997 r. odgrywa wyjątkowo ważną rolę. Przede wszystkim trzeba stwierdzić, że wobec definitywnego zrezygnowania z kary śmierci pozbawienie wolności stało się karą najsurowszą, jeśli jest to kara bezwzględnie orzekana na długi okres lub dożywotnio. Należy stwierdzić, że kara pozbawienia wolności jest bardzo dolegliwa i mocno oddziałuje na skazanego i na jego rodzinę. Jest to też kara, której wykonanie pociąga za sobą stosunkowo najwyższe koszty społeczne i ekonomiczne¹³. Warto zwrócić uwagę, że Kodeks karny z 1997 r. jest pierwszym polskim kodeksem, który nie przyjął kary śmierci. Znały ją kodeksy z lat 1932 i 1969. Należy zauważyć, że kara śmierci w Polsce nie była wykonywana od 1988 r., a w 1995 r. wprowadzono formalne moratorium na jej wykonywanie¹⁴.

„Kodeks karny przewiduje jednolitą karę pozbawienia wolności, rezygnując ze znanego kodeksowi z 1932 r. podziału na karę więzienia i aresztu oraz znanego, zwłaszcza dawniej, podziału na ciężkie więzienie lub ciężkie roboty przymusowe i więzienie innych stopni. Występuje ona w trzech postaciach: jako kara terminowa od jednego miesiąca do lat 15, jako kara 25 lat pozbawienia wolności i kara dożywotniego pozbawienia wolności¹⁵. W polskim systemie prawnym całość zdań w zakresie formalnej reakcji na przestępstwo jest regulowana przez trzy odrębne zespoły norm¹⁶.

Kara pozbawienia wolności może być orzekana w wymiarze od jednego miesiąca do 15 lat, wymierza się ją w miesiącach i latach¹⁷. Dopuszcza się możliwość odroczenia i przerwy w wykonywaniu kary w wypadku choroby psychicznej lub innej ciężkiej choroby¹⁸, lub możliwość przedterminowego warunkowego zwolnienia z zakładu, gdy postawa, właściwości i warunki osobiste, sposób życia przed popełnieniem przestępstwa oraz zachowanie po popełnieniu przestępstwa i w czasie odbywania kary uzasadniają przekonanie, iż skazany po zwolnieniu będzie przestrze-

¹¹ T. Wierchowski, *Zakład karny w strukturze organizacyjnej więziennictwa – terażniejszość i przyszłość*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnik (red.), *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa–Poznań–Kalisz 2001, s. 379.

¹² Z.S. Iwański, *Wprowadzenie do pedagogiki resocjalizacyjnej...*, *op.cit.*, s. 105.

¹³ Por. T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2005, s. 115.

¹⁴ Por. T. Bojarski, *Polskie prawo karne*, Warszawa 2006, s. 243.

¹⁵ *Ibidem*, s. 243.

¹⁶ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks Karny* (Dz. U. z 1997 r., Nr 88, poz. 8400); Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557); Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks postępowania karnego* (Dz. U. z 1997 r., Nr 89 poz. 555).

¹⁷ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks Karny* (Dz. U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), art. 37.

¹⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 150 §1.

gał porządku prawnego¹⁹. Kara 25 lat pozbawienia wolności jest karą występującą w polskim prawie karnym od 1970 r., została wprowadzona w k.k. z 1969 r. w miejsce kary dożywotniego pozbawienia wolności. Wyraża ona cel izolacyjny. Możliwe jest warunkowe przedterminowe zwolnienie po odbyciu 15 lat pozbawienia wolności²⁰. Stosuje się ją wobec osób wykazujących bardzo duży stopień zawinienia, gdzie okoliczności obciążające zdecydowanie przeważają nad łagodzącymi. Kara ta ma głównie eliminacyjny charakter²¹.

Kara dożywotniego pozbawienia wolności występowała w polskim prawie karnym do 1970 r. Następnie została przywrócona w 1995 r. po wprowadzeniu moratorium na wykonywanie kary śmierci. Kara dożywotniego pozbawienia wolności jest przewidziana w kodeksie za kilkanaście przestępstw skierowanych przeciwko ludzkości i pokojowi, przeciwko państwu i życiu człowieka. Spełnia przede wszystkim cel izolacyjno-eliminacyjny. Możliwe jest warunkowe zwolnienie po odbyciu 25 lat pozbawienia wolności²². „Kara pozbawienia wolności jest jedną z zasadniczych kar za popełnione przestępstwa. Jest karą polegającą na izolowaniu w zakładzie karnym, przez oznaczony z góry okres, osoby skazanej za przestępstwo”²³. „Kara pozbawienia wolności może ulec skróceniu w wyniku zastosowania wobec osoby skazanej instytucji warunkowego zwolnienia, prawa łaski, potocznie nazywanego ulaskawieniem, złagodzenia lub darowania kary, czyli amnestii”²⁴.

Sytuacja więźnia na podstawie prawa polskiego

Z dniem 1 września 1998 r. weszły w życie nowe ustawodawstwa karne. Podstawą rozpoczęcia prac nad reformą prawa karnego była krytyczna ocena funkcjonowania kodyfikacji karnych z 1969 r., na którą decydujący wpływ miał stan populacji więziennej w Polsce, będący następstwem dużego udziału kary pozbawienia wolności w strukturze kar, wysokiej średniej tej kary oraz częstego stosowania tymczasowego aresztowania²⁵. Nieco wcześniej weszła w życie Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej – 2 kwietnia 1997 r., która w sposób całościowy, w wyodrębnionym rozdziale III, uregulowała zagadnienia dotyczące źródeł prawa²⁶. Do unor-

¹⁹ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks Karny* (Dz. U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), art. 77 § 1.

²⁰ Por. T. Bojarski, *op.cit.*, s. 247.

²¹ Por. K. Buchała, Z. Cwiąkański, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1994, s. 236; M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, t. II, Gdańsk 2000, s. 10.

²² Por. T. Bojarski, *op.cit.*, s. 247; J. Zagórski, *Wykonywanie kary dożywotniego pozbawienia wolności*, „Biuletyn PRO. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa” 2000, nr 42, s. 155–202.

²³ M. Michalski, *Historyczny zarys kształtowania się warunków wykonywania kary pozbawienia wolności na obszarze obecnego województwa świętokrzyskiego*, Kielce 2005, s. 22.

²⁴ Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks Karny Wykonawczy, Komentarz*, Gdańsk 1998, s. 241.

²⁵ Por. K. Buchała, *System sądowego wymiaru kary według Kodeksu karnego z 1969 r. a problemy kodyfikacji prawa karnego*, „PiP” 1981, nr 8, s. 30–31; Tenże, *System kar, środków karnych i zabezpieczających w projekcie Kodeksu karnego z 1990 r.*, „PiP” 1991, nr 6, s. 18–19.

²⁶ Por. E. Dulewicz, *Konstytucyjny system źródeł prawa*, [w:] *Polska lat dziewięćdziesiątych. Przemiany państwa i prawa*, Lublin 1998, t. 2, s. 63–64; Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

mowań regulujących wykonywanie kar i innych środków prawno-karnej reakcji na przestępstwo lub czyn zabroniony należą, poza kodeksem karnym wykonawczym uchwalonym w dniu 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. Nr 90, poz. 557) i przepisami wydanymi na jego podstawie, również inne ustawy oraz przepisy podstawowe, wydane na podstawie tych ustaw²⁷, a także rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości oraz Prezesa Rady Ministrów²⁸. Należy zaznaczyć, że nowe ustawodawstwo karne nie

²⁷ Zob. Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. z 1996 r., Nr 61, poz. 283 z późn. zm.); Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnieniu osób pozbawionych wolności (Dz. U. z 1997 r., Nr 123, poz. 777); Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 1994 r. Nr 62, poz. 265 z późn. zm.); Ustawa z dnia 14 grudnia 1994 r. o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu (Dz. U. z 1997 r. Nr 41, poz. 255 z późn. zm.); Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny* (Dz. U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553 z późn. zm.); Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks postępowania karnego*, (Dz. U. z 1997 r., Nr 89, poz. 555 z późn. zm.); Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. z 2001 r., Nr 106, poz. 1148 z późn. zm.); Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Tekst jedn. Dz. U. z 2000 r., Nr 26, poz. 319 z późn. zm.); Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 29, poz. 154 z późn. zm.).

²⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego (Dz. U. Nr 111, poz. 689); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 kwietnia 2002 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. Nr 58, poz. 537); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. Nr 151, poz. 1469); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 kwietnia 2005 r. w sprawie Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej (Dz. U. Nr 69, poz. 618); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych (Dz. U. Nr 37, poz. 337); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad zatrudniania skazanych (Dz. U. Nr 27, poz. 242); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 listopada 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych (Dz. U. Nr 139, poz. 904); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 listopada 1998 r. w sprawie nauczania w zakładach karnych oraz zasad odpłatności za pracę skazanych w warsztatach szkolnych i wykonywaną przez skazanych odbywających praktyczną naukę zawodu (Dz. U. Nr 156, poz. 1025); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 grudnia 1999 roku w sprawie zasad organizacji i obsługi bibliotecznej w zakładach karnych, poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz zasad współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi (Dz. U. Nr 111, poz. 1309); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobu, zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego (Dz. U. Nr 152, poz. 1496); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. Nr 159, poz. 1546); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci i matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek (Dz. U. Nr 175, poz. 1709); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 września 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom, a także pokrzywdzonym przestępstwem i ich rodzinom, jak również szczegółowych zasad i trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz przeznaczenia środków z tego funduszu na taką pomoc (Dz. U. Nr 124, poz. 823); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie trybu postępowania właściwych organów w wypadku, gdy liczba osadzonych w zakładach karnych lub aresztach śledczych przekroczy w skali kraju ogólną pojemność tych zakładów (Dz. U. Nr 152, poz. 1497); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 1998 r. w sprawie warunków, jakim powinny odpowiadać instytucje i osoby uprawnione do przeprowadzania mediacji, zakresu i warunków udostępniania im akt sprawy oraz zasad i trybu sporządzania sprawozdania z przebiegu i wyników postępowania medacyjnego (Dz. U. Nr 111, poz. 701); Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia

traktuje kary pozbawienia wolności jako głównego środka w walce z przestępczością. W kodeksowym katalogu kar, karę pozbawienia wolności umieszczono za karami wolnościowymi, przyjmując zasadę, że karę tę należy orzec, gdy inna kara lub środek karny nie może spełnić celu kary²⁹. „Materiał normatywny pod tytułem *Prawa karne wykonawcze* jest bardzo rozległy i pod tym względem nieporównywalny z innymi dyscyplinami szeroko rozumianego prawa karnego, tj. z prawem karnym materialnym i prawem postępowania karnego³⁰”.

W latach 1970–1987 współczynnik uwiezionych na 100 tysięcy mieszkańców wynosił około 250–300 osób, spadając jedynie w latach amnestyjnych i poamnestyjnych oraz w roku 1981, w którym warunkowo zwolniono 36 566 więźniów, do około 206–265 osób³¹. Po przemianach politycznych, społecznych i ekonomicznych, jakie nastąpiły po roku 1989 w Polsce, obserwuje się zmiany liberalizujące politykę karania³², dokonuje się reorientacja polityki karnej³³. Polskie więziennictwo ulega

1 grudnia 2003 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz. U. Nr 211, poz. 2051); Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym (Dz. U. Nr 113, poz. 723 z późn. zm.); Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów wymienionych w art. 38 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz. U. Nr 113, poz. 724 z późn. zm.).

²⁹ Por. J. Zagórski, *Niektóre koncepcje zmian w sposobie postępowania z osobami pozbawionymi wolności*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak (red.), *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001, s. 612.

³⁰ S. Leleental, *Wdrożenie kodeksu karnego wykonawczego. Problematyka przepisów wykonawczych do k.k.w. i ich zgodności z upoważnieniem ustawowym*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak (red.), *op.cit.*, s. 140.

³¹ Por. J. Jasiński, *Punitive systemy karnych. Rozważania nad zakresem, formami i intensywnością penalizacji*, „*Studia Prawnicze*” 1973, z. 35, s. 31–32; Tenże, *Punitive systemy karnych*, „*PiP*” 1984, nr 6, s. 60–65; T. Zieliński, *Uwarunkowania i metody zmniejszenia liczby osób pozbawionych wolności w Polsce* [w:] *Celowość, uwarunkowania i metody zmniejszenia liczby osób pozbawionych wolności w Polsce*, Materiały z konferencji odbytej w dniu 29.11.1993 r. w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich, Biuletyn PRO 1994, Materiały Nr 22, s. 12–17; T. Bulenda, Z. Hołda, A. Rzepiński, *Prawa człowieka a zatrzymanie i tymczasowe aresztowanie w polskim prawie i praktyce jej stosowania*, Archiwum Kryminologii 1992, t. XVIII, s. 125–126; B. Hołyst, *Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, [w:] A. Marek (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, Warszawa 1990, s. 137–138; S. Leleental, *Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*, Łódź 1996, s. 100–105; A. Marek, *Rola kary pozbawienia wolności na tle tendencji w polityce kryminalnej*, [w:] A. Marek (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, *op.cit.*, s. 230–234; T. Szymanowski, *Stan aktualny i postulowane kierunki rozwoju systemu penitencyjnego w Polsce*, [w:] T. Szymanowski, A. Rzepiński (red.), *Doświadczenia i perspektywy systemu penitencyjnego w Polsce*, Warszawa 1987, s. 21–22; Tenże, *Podstawowe kierunki rozwoju systemu penitencyjnego w Polsce*, Archiwum Kryminologii 1986, t. 13, s. 1988–1990; Tenże, *Przemiany systemu penitencyjnego w Polsce*, Warszawa 1996, s. 39–40.

³² Por. A. Siemaszko, *Przestępczość i polityka kryminalna w Polsce lat dziewięćdziesiątych*, [w:] A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski (red.), *Atlas przestępczości w Polsce 2*, Warszawa 1999, s. 70–71.

³³ Por. T. Szymanowski, *Przemiany systemu penitencyjnego w Polsce*, Warszawa 1996, s. 12–18; J. Jasiński, *Obraz polityki karnej lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych (1980–1991)*, Archiwum Kryminologii 1993, t. XIV, s. 41–45; T. Bulenda, Z. Hołda, A. Rzepiński, *Prawa człowieka a zatrzymanie i tymczasowe aresztowanie w polskim prawie i praktyce jej stosowania*, Archiwum Kryminologii 1992, t. XVIII, s. 103–104.

od wielu lat intensywnym przemianom, szczególnie widocznym po 1990 r. Są one realizowane w trudnych warunkach, głównie ze względu na brak odpowiednich do potrzeb środków finansowych. Jednocześnie mamy do czynienia z przepełnieniem jednostek penitencjarnych³⁴.

Przepełnienie więzień stało się wielkim problemem w ostatnich dekadach XX wieku i nie ogranicza się tylko do kilku państw, lecz dotyczy ich większości³⁵. Złożyło się na to kilka czynników, między innymi: duże koszty budowy nowych zakładów karnych i ich utrzymania, zaostrzenie polityki karnej, zniesienie kary śmierci i zastąpienie jej dożywotnim lub wieloletnim pozbawieniem wolności³⁶. Tymczasem więźniowi przysługuje 3 m² powierzchni mieszkalnej³⁷. Znaczny procent polskich zakładów karnych nie może zapewnić „komfortu” w postaci 3 m² do użytku własnego. To sprawia, że bardzo często dyrektorzy zakładów penitencjarnych wydają decyzje o przeznaczeniu na cele mieszkalne pomieszczeń dotąd spełniających inne funkcje: sale gimnastyczne, świetlice, pomieszczenia gospodarcze, siłownie, kaplice itp. Są zakłady, gdzie skazani na noc rozkładają na podłodze sienniki lub gdzie jedna łazienka z sześcioma prysznicami służy 140 osobom³⁸. Zaludnienie niektórych jednostek penitencjarnych przekracza 150% ich pojemności³⁹. Nie jesteśmy jednak osamotnieni w tej kwestii, przeludnienie zakładów karnych staje się światową bolączką⁴⁰.

Wracając do sytuacji więźniów w zakładach karnych warto wskazać na fakt, że ustawodawca określił, że skazany ma prawo do odbywania kary pozbawienia wolności w zakładzie karnym, położonym najbliżej jego miejsca zamieszkania, a przeniesienie skazanego do innego zakładu może nastąpić tylko z uzasadnionych powodów⁴¹. Na przeszkodzie realizacji tej zasady będzie stało jednak każde szczegółowe specyfikowanie przeznaczenia zakładów karnych oraz zbyt wąskie ich profilowanie. Skazany przebywający w jednostce penitencjarnej otrzymuje trzy posiłki

³⁴ Por. K. Dubiel, *Przeludnienie jednostek penitencjarnych, determinantów realizacji międzynarodowych standardów penitencjarnych wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Resocjalizacja instytucjonalna. Perspektywy i zagrożenia*, Rzeszów 2004, s. 53–62; P. Moczydłowski, *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce 1989–2003*, [w:] T. Bulenda, R. Musydłowski (red.), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003, s. 121; J. Jasiński, *Problem przeludnienia zakładów karnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997, nr 15, s. 16–23; A. Chečko, A. Zagner, *Ciasne cele*, „Polityka” 2001, nr 14, s. 5; B. Hołyst, *Przeludnienie więzień. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, [w:] B. Hołysz (red.), W. Ambrozik, P. Stępnik, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001, s. 48; G. Węgiel-Linder, *Groźny tłok pod celą*, „Forum Penitencjarne” 2002, nr 4, s. 10–11.

³⁵ Por. B. Hołyst, *Główne kierunki badań we współczesnej penitencjarystyce. Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996, s. 69–118.

³⁶ Por. B. Hołyst, *Przepełnienie więzień. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnik (red.), *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001, s. 48–49.

³⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 110 § 2.

³⁸ Zob. G. Węgiel-Linder, *Groźny tłok pod celą*, „Forum Penitencjarne”, 2001, nr 4, s. 10–11.

³⁹ Zob. *Podstawowe problemy więziennictwa*, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa, maj 2003, s. 4–5.

⁴⁰ Zob. J. Jasiński, *Problem przeludnienia zakładów karnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, Warszawa 1997, Nr 15, s. 3.

⁴¹ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 100.

dziennie o odpowiedniej wartości odżywczej. Wartość dziennej normy żywienia powinna zawierać nie mniej niż 2800 kcal w artykułach dla osadzonych w wieku do ukończenia 18 roku życia, a dla pozostałych nie mniej niż 2600 kcal⁴². Zanim skazany trafi do odpowiedniego zakładu karnego, poddawany jest badaniom psychologicznym i psychiatrycznym⁴³. Badania te przeprowadzane są w odpowiednich ośrodkach diagnostycznych⁴⁴ i mają na celu: wyjaśnienie psychologicznych i socjologicznych procesów zachowań skazanego, zdiagnozowanie ewentualnych zaburzeń psychicznych skazanego i określenie ewentualnego postępowania leczniczego i rehabilitacyjnego⁴⁵.

Integrowanie oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych

Zwolnienie z zakładu karnego, oznacza zmianę środowiska życia, związaną z przejściem z warunków izolacji do wolności. Ta zmiana rozpoczyna rzeczywisty proces readaptacji skazanego. Zrozumiałe jest więc, że ustawodawca obwarował procedurę zwalniania licznymi rygorami. Zwolnienie z zakładu karnego może mieć dwie postacie: zwolnienie warunkowe, tj. po odbyciu odpowiedniej, określonej prawem części kary i zwolnienie definitywne, tj. po odbyciu kary w całości. Warunkowe zwolnienie jest więc w pewnym sensie nagrodą za dobre zachowanie w zakładzie. Stwarza możliwość szybszego opuszczenia zakładu, co na ogół motywuje skazanych do starań w tym zakresie, zwolnienie definitywne zaś może świadczyć o braku poprawy u skazanego, następuje bowiem wraz z upływem okresu, na jaki kara została orzeczona⁴⁶. Przy zwolnieniu warunkowym uwzględnia się ocenę postawy życiowej zwalnianego, jego właściwości i warunki osobiste, jak również sposób życia przed popełnieniem przestępstwa oraz zachowanie się po jego popełnieniu⁴⁷. Poza tym skazany, który nie był uprzednio karany, musi odbyć co najmniej połowę kary, nie mniej jednak niż sześć miesięcy⁴⁸, w przypadku recydywistów zaś 2/3 kary, a w przypadku recydywistów wielokrotnych 3/4 kary, nie mniej jednak niż jeden rok⁴⁹.

⁴² Por. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie określenia wartości dziennej normy żywienia oraz rodzaju diet wydawanych osobom osadzonym w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. z 2003 r., Nr 167, poz. 1633) § 1.1.

⁴³ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 83 §1.

⁴⁴ Por. *Ibidem*, art. 83 § 2.

⁴⁵ Por. *Ibidem*, art. 83 § 3.

⁴⁶ Por. P. Stępnik, *Pomoc postpenitencjarna i społeczna readaptacja w świetle rozwiązań prawnych*, [w:] B. Urban (red.), J. M. Stanik, *Resocjalizacja*, Warszawa 2007, s. 207.

⁴⁷ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks Karny*, (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), art. 77 § 1; S. Lelental, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych w latach 2000*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 40–41, s. 195–197; Tenże, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej*, „Studia Kryminologiczne i Penitencjarne” 977 t. VII, s. 255–292; M. Kiryluk, *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k. k. w.)*, „Biuletyn PRO. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa” 2000, nr 42, s. 361–383; L. Stodolska, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie, przerwa w odbywaniu kary pozbawienia wolności*, [w:] *Zagadnienia penitencjarne*, Kalisz 2004, s. 155–164; M. Puszka, *Problemy resocjalizacji a warunkowe przedterminowe zwolnienie*, [w:] J. Świtka (red.), M. Kuć, I. Niewiadomska *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*, Lublin 2005, s. 202–227.

⁴⁸ Por. *Ibidem*, art. 78 § 2.

⁴⁹ Por. *Ibidem*, art. 78 § 2.

Zwolnienie warunkowe jest obwarowane okresem próby w życiu na wolności. Próba ta ma dopomóc byłemu więźniowi w ponownym „umocowaniu się w społeczeństwie”. Okres ten nie może być krótszy niż dwa lata ani też dłuższy niż pięć lat⁵⁰. Aby więźniowie mogli pokonać trudności związane z przystosowaniem się do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, muszą mieć wsparcie zewnętrzne. W przypadku jego braku, zwolnieni więźniowie będą poszukiwać go na własną rękę, często w dawnych zdemoralizowanych środowiskach⁵¹. Problematyce społecznej readaptacji skazanych oraz warunkom udzielania im pomocy najwięcej miejsca poświęca kodeks karny wykonawczy z 1997 roku, który zagadnieniu temu poświęca dwa rozdziały: rozdział VII – „Uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń oraz pomoc w społecznej readaptacji skazanych” oraz oddział XII rozdziału X – „Zwolnienie skazanych z zakładów karnych i warunki udzielania im pomocy”.

Ważnym problemem w postępowaniu z więźniami jest przygotowanie ich do życia na wolności, czyli ich readaptacja społeczna⁵². Przez pojęcie readaptacji społecznej „rozumie się najczęściej ponowne przystosowanie się jednostki do czynnego i samodzielnego życia, wyrażającego się w pełnieniu ról społecznych związanych z podstawowymi sferami i płaszczyznami ludzkiej egzystencji”⁵³. „Podstawowym czynnikiem warunkującym proces readaptacji społecznej więźnia do harmonijnego uczestnictwa w życiu społecznym jest niewątpliwie poziom jego wykolejenia i towarzysząca temu stygmatyzacja ze strony znaczących grup i instytucji społecznych oraz dewiacyjna tożsamość rozwijająca się w efekcie dysocjalnej socjalizacji. To wszystko lokuje wykolejoną jednostkę w środowisku przestępczym, gdzie przez mechanizmy uczenia się i identyfikacji postępuje proces zadawania się jej w tym środowisku i jego podkulturze. Oczywiście jest, że im częściej, dłużej, wcześniej oraz z większą intensywnością trwały kontakty z takimi środowiskami, tym możliwości resocjalizacji, a w konsekwencji szanse na osiągnięcie stanu readaptacji społecznej przez eks-dewianta są mniejsze”⁵⁴.

Ponadto czynnikami utrudniającymi proces readaptacji społecznej są przede wszystkim: trudności związane z zatrudnieniem, wynikające z sytuacji lokalnego rynku pracy, ale i z powodu niskich kwalifikacji zawodowych więźniów oraz braku zaufania pracodawców do osób z przeszłością przestępczą, brak wsparcia ze strony rodziny i towarzysząca temu dysfunkcjonalność środowiska rodzinnego, zadomowienie w środowisku przestępczym i bezwzględne poddawanie się jego wpływowi, trudności w przystosowaniu się do życia na wolności, wynikające zarówno z lęku

⁵⁰ Por, *Ibidem*, art. 80 § 1.

⁵¹ Por. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r., Nr 64, poz. 593), art. 7.

⁵² Zob. G. B. Szczygieł, *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok, 2002, s. 179; B. Skafiriak, *Kobiety w warunkach izolacji więziennej a ich readaptacja do życia na wolności*, [w:] B. Skafiriak (red.), *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków 2007; M. Leśniak, *Adaptacja społeczna osób opuszczających zakłady karne*, [w:] J. Szałański (red.) *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, Łódź – Warszawa – Kalisz 1998, s. 499–503.

⁵³ W. Ambrozik, *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] B. Urban (red.), J. M. Stanik, *Resocjalizacja*, Warszawa 2007, s. 182.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 184.

towarzyszącemu powrotowi do danego środowiska, jak i ze zmian, jakie dokonały się w konkretnym środowisku czy w społeczeństwie, skłonność do zażywania narkotyków lub nadużywania alkoholu⁵⁵. Ważne jest, aby u podstaw readaptacji społecznej więźniów znalazły się założenia wskazujące na to, że każde przestępstwo jest wynikiem niesprzyjających warunków tkwiących w środowisku lokalnym i że wykołajenie społeczne i przestępczość muszą być przezwyciężone tam, gdzie powstały⁵⁶.

Intensywna praca ze skazanymi, mająca ułatwić im proces readaptacji społecznej zaczyna się na sześć miesięcy przed spodziewanym warunkowym zwolnieniem lub na sześć miesięcy przed końcem kary. Jest to czas niezbędny do przygotowania skazanego do życia po zwolnieniu, zwłaszcza do nawiązania kontaktu z kuratorem sądowym⁵⁷, stowarzyszeniami, fundacjami, organizacjami pomocy postpenitencjarnej, samorządami lokalnymi, kościołami⁵⁸. Warto podkreślić, że włączenie do kodeksu przepisów normujących zasady uczestnictwa społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń oraz w świadczeniu pomocy w społecznej readaptacji skazanych traktowana jest jako jedna z najbardziej spektakularnych zmian w reformowanym prawie karnym wykonawczym. Ponadto skazanym zwalnianym, mającym trudności w znalezieniu pracy, zakwaterowania oraz otrzymania niezbędnej pomocy lekarskiej, właściwe organy lub instytucje udzielają niezbędnej doraźnej pomocy. Skazani nie dysponujący wystarczającymi środkami własnymi, otrzymują w chwili zwolnienia kwotę w wysokości do jednej trzeciej przeciętnego wynagrodzenia pracowników lub jej odpowiedni ekwiwalent.

Działania te mają zapobiec ponownemu powrotowi do zakładu karnego, zwłaszcza, że o powrocie decydują często warunki ekonomiczne lub społeczne, które więźniowie zastają na wolności, a z którymi nie umieją sobie poradzić⁵⁹. Warto pamiętać, że o powrocie do przestępstwa osób, które odbyły karę pozbawienia wolności w części lub w całości, decydują dwa istotne czynniki, to jest poziom oddziaływania korekcyjnego w więzieniu oraz sytuacja życiowa tych osób bezpośrednio po zwolnieniu. Nie należy zatem w sposób jednoznaczny i bezkrytyczny mierzyć skuteczność korekcyjną więzienia samym faktem recydywy przestępczej⁶⁰. Osoba

⁵⁵ B. Urban, *Wzmocnienie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. LVII, 2004, s. 150; A. Szymanowska, *Wieżenie i co dalej*, Warszawa 2003, s. 308–320.

⁵⁶ Por. S. Kowalski, *Przedmowa*, [w:] J. Włodarek (red.), *System wychowawczy zakładu poprawczego*, Warszawa 1977, s. 3–4; J. Czapska, *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych – możliwości i granice*, [w:] J. Czapska, W. Krupiarz, *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, Warszawa 1999, s. 56.

⁵⁷ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy*, (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 164 § 1; M. Kiryluk, *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 KKW)*, „Biuletyn PRO 42. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Materiały”, Warszawa 2000, s. 354–355.

⁵⁸ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy*, (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 38.

⁵⁹ Por. G. Szczygieł, *Przygotowanie skazanych do opuszczenia zakładu karnego (na przykładzie białostockiego modelu kurateli sądowej)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, Nr 31, s. 64; S. Szelhaus, *Młodociani recydywiści. Społeczne czynniki wykołajenia*, Warszawa 1969, s. 124–125.

⁶⁰ Zob. B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1994, s. 428–429; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 132.

opuszczająca placówkę resocjalizacyjną pozostawała w jakiejś mierze poza naturalnymi procesami zmian, jakie toczą się w każdym społeczeństwie, ale równoległe podlegała także skutkom totalności instytucji resocjalizacyjnej, które z racji tego, że przejmują całą organizację życia swoich pensjonariuszy, równocześnie skutecznie ich marginalizują bądź wręcz wykluczają z normalnego życia, a w konsekwencji kształtują w nich postawy wyuczzonej bezradności i roszczeniowości. Główne działania związane z pomocą więźniom w przystosowaniu się do życia na wolności powinny koncentrować się wokół spraw związanych z zatrudnieniem oraz wokół odbudowania harmonijnych stosunków rodzinnych, gdyż zadowolenie i schronienie w środowisku pracy i życiu rodzinnym wydaje się spełniać podstawową rolę w społecznej readaptacji więźniów⁶¹. W nowoczesnym myśleniu o karaniu uwzględnia się kwestię indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności⁶² oraz procesów probacyjnych⁶³.

Resocjalizacyjne środki oddziaływania na skazanych stosowane w zakładach karnych

Kodeks karny wykonawczy wskazuje, że „wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”⁶⁴. Dalej kodeks karny wykonawczy mówi, że „prowadzi się zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych w ustawie systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładach karnych”⁶⁵ i że „w oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wy-

⁶¹ Zob. W. Ambrozik, *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] *Resocjalizacja... op.cit.*, s. 190–191.

⁶² S. Leleental, *Indywidualizacja wykonania kary pozbawienia wolności*, Łódź 1970; P. Wierzbicki, *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Warszawa 1976; J. Górny, *Element indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki*, Warszawa 1996; M. Kuć, *Indywidualizacja kary pozbawienia wolności*, [w:] M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*, Lublin 2004; M. Kuć, *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007; K. Linowski, *Zasady i etapy tworzenia indywidualnego programu oddziaływania na skazanych*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 2003, nr 3, s. 12–14.

⁶³ Zob. A. Baładynowicz, *Probacja. Wychowanie do wolności*, Warszawa 1996; Tenże, *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002; Tenże, *Filozofia probacji – podstawy aksjologiczne systemu sprawiedliwego karania*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 2; Tenże, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006; Tenże, *Profilaktyka i środki probacyjne w praktyce resocjalizacyjnej*, [w:] B. Urban (red.), J. M. Stanik, *Resocjalizacja*, Warszawa 2007, s. 81–122; Tenże, *System probacji. Kary średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania*, [w:] T. Bulenda (red.), R. Musidlowski, *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003, s. 330–355; Tenże, *Probacja – system sprawiedliwego karania – podstawy aksjologiczne*, [w:] B. Hołysz (red.), S. Redo *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Kalisz 1996, s. 48–68; Tenże, *System probacji szansą na profesjonalny model kurateli sądowej*, [w:] J. Szałański (red.), *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, Łódź – Warszawa – Kalisz 1998, s. 101–113.

⁶⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 67.

⁶⁵ *Ibidem*, art. 67 § 2.

maganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim: pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich klasyfikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym, nagrody i kary dyscyplinarne⁶⁶.

Rola pracy w resocjalizacji skazanych

Praca jest podstawową formą działalności, dzięki niej zdobywamy środki na zaspokojenie wielu potrzeb, praca jest tą działalnością, która może nadać sens życiu, jest ona także istotnym elementem tożsamości człowieka, praca uczy odpowiedzialności, zaspokaja wiele potrzeb społecznych. Izolacja więzienna jest szczególnie trudna, gdy skazany jest pozbawiony możliwości wykonywania pracy lub gdy nie ma zajęcia pozwalającego na wypełnienie wolnego czasu. Dlatego zatrudnienie skazanych jest w więziennictwie najpowszechniej stosowanym środkiem oddziaływania. Przypisywano mu najrozmaitsze funkcje: represyjne, ekonomiczne, edukacyjne, wychowawcze, zapobiegania fizycznej i psychicznej degradacji skazanego, umożliwiania świadczenia pomocy na rzecz rodziny, wzmacniania stanu bezpieczeństwa w zakładzie i zapobiegania demoralizacji skazanych⁶⁷. Warto zwrócić uwagę, że w porównaniu do poprzedniego modelu penitencyjnego z 1967 r. został zniesiony obowiązek pracy więźniów. Nie oznacza to oczywiście, że ustawodawca nie dostrzega wartości pracy i nie uznaje jej za jeden z najważniejszych obok nauki środków oddziaływania na skazanych. Obowiązujący kodeks karny wykonawczy definiuje to następująco: „Skazanemu zapewnia się w miarę możliwości świadczenie pracy”⁶⁸. „Przy kierowaniu do pracy uwzględnia się w miarę możliwości zawód, wykształcenie, zainteresowania i potrzeby osobiste skazanego”⁶⁹. „Pracę zapewnia się przede wszystkim skazanym zobowiązanym do świadczeń alimentacyjnych, a także mają-

⁶⁶ *Ibidem*, art. 67 § 3; J. Hołda, Z. Hołda, *Prawo karne wykonawcze*, Kraków 2004, s. 174–178; T. Szymanowski, *Przemiany systemu penitencyjnego w Polsce*, Warszawa 1996, s. 53–58; B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2004, s. 1362–1365.

⁶⁷ Por. T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencyjna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2005, s. 178; Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnieniu osób pozbawionych wolności (Dz. U. 1997, Nr 123 poz. 777); M. Kalinowski, *Etos pracy w resocjalizacji skazanych*, [w:] J. Świtka (red.), M. Kuć, I. Niewiadomska, *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin 2005, s. 163–164; T. Kalisz, *Pracodawcy pozawięzienni a zatrudnienie skazanych*, [w:] W. Ambrozik (red.), P. Stępnik, *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencyjnej*, Poznań – Warszawa – Kalisz 2004, s. 427–439; K. Linowski, *Praca jako środek resocjalizacji skazanych na karę pozbawienia wolności*, „Pedagogika Pracy” 2004, z. 45, s. 103–111; S. Tubek, *Specyfika pracy w szkołach przywieziennych*, „Problemy Opiekuńczo Wychowawcze” 2000, Nr 1, s. 37–38; J. Pyrcak, *Ustawa o zatrudnieniu osób pozbawionych wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997, Nr 16–17, s. 293; T. Liszcz, *Zatrudnienie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, „PiP” 1989, Nr 2, s. 91–92; H. Machel, *Propozycja modelu ośrodka pracy skazanych dla młodocianych i dorosłych nierecydywistów*, „Przegląd Penitencyjny i Kryminologiczny” 1983, Nr 16, s. 102–124; Tenże, *Resocjalizacyjne znaczenie zatrudnienia skazanych*, „Studia Kryminologiczne i Penitencyjne” 1985, Nr 16, s. 175–199.

⁶⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 121 § 1.

⁶⁹ *Ibidem*, art. 122 § 1.

cym szczególnie trudną sytuację materialną, osobistą lub rodzinną⁷⁰. Więźniowie mogą pracować odpłatnie i nieodpłatnie, przy czym po roku zatrudnienia przysługuje im 14 dni odpłatnego lub nieodpłatnego urlopu. Prace nieodpłatne na rzecz zakładu karnego lub samorządu terytorialnego skazani mogą wykonywać jedynie w wymiarze 90 godzin miesięcznie. Dłuższe zatrudnienie na rzecz tych podmiotów oraz administracji publicznej i instytucji publicznej lub na rzecz realizacji celów charytatywnych wymaga zgody więźnia⁷¹.

Wydawało się, że problematyka zatrudnienia skazanych potraktowana została w nowym kodeksie karnym wykonawczym właściwie. Wskazywali na to liczni autorzy, podkreślano zgodność uregulowań z normami międzynarodowymi⁷². Tymczasem sytuacja w zatrudnieniu skazanych kształtuje się dziś wręcz tragicznie⁷³, ma na to wpływ bezrobocie, które dotyka obecnie ogółu społeczeństwa⁷⁴. Niewiele zmieniło się po wejściu w życie ustawy 2 sierpnia 1997 r. o zatrudnieniu osób pozbawionych wolności, stwarzających preferencje dla przywieziennych i pozawieziennych firm zatrudniających skazanych⁷⁵. Zatem tylko niewielka część skazanych pracuje, a do największych paradoksów należy także brak pracy dla osób skazanych za niewywiązywanie się z obowiązku alimentacyjnego. Jak pokazują badania, zatrudnienie skazanych systematycznie spada⁷⁶. Jest to o tyle niekorzystne, iż poza resocjalizacyjnymi aspektami zatrudnienia nie bez znaczenia są i te związane z pomocą postpenitencjarną, ponieważ niepracujący nie są w stanie zgromadzić przez okres kary funduszu przeznaczanego na przejazd do miejsca zamieszkania i na utrzymanie się po zwolnieniu.

Rola nauczania w resocjalizacji skazanych

Nauka to jeden z podstawowych środków procesu resocjalizacji. Aktualnie, w dobie braku możliwości wykorzystywania pracy jako podstawowego środka tego

⁷⁰ *Ibidem*, art. 122 § 2.

⁷¹ Por. *Ibidem*, art. 123.

⁷² Por. R. Bessaraba, *Przywiezienne zakłady pracy*, „Gazeta Prawna”, 1997, nr 65/6, s. 58–59; A. Kossuth, *Zatrudnienie skazanych na karę pozbawienia wolności – nowe uregulowania prawne*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1998, nr 10, s. 33–39; M.K. Zając, *Kształcenie, rozwój zawodowy więźniów na podstawie kierunków, przejawów i standardów europejskich na rynku pracy*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2007, nr 54, s. 77–100.

⁷³ Zob. I. Dobrzyński, *Praca dla złoczyńcy, oblicze problemu*, „Prawo i Życie” 1997, nr 44, s. 311; I. Kornarska, *Skazani na urlop. Co zmieniło się w polskich więzieniach? Jest msza, nie ma pracy*, „Przegląd Tygodniowy” 1996, nr 45, s. 8; A. Nagański, *Skazani na urlop. Odsiadka – kara czy wypoczynek*, „Tygodnik Solidarność” 1997, nr 47, s. 11; S. Podemski, *Czarna księga trzeciej władzy. SOS dla wymiaru sprawiedliwości*, „Polityka” 1997, nr 2, s. 76–77; P. Pytlakowski, *Skazani na bezrobocie*, „Polityka” 1999, nr 10, s. 92–96.

⁷⁴ Zob. J. Malec, *Czynniki warunkujące kształtowanie się właściwych postaw moralnych więźniów w Polsce*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnik (red.), *Więziennictwo nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz, 2001, s. 409.

⁷⁵ Zob. J. Cegielska, *U progu XXI wieku*, „Forum Penitencjarne” 1999, nr 2, s. 3.

⁷⁶ Zob. T. Kalisz, *Zatrudnienie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, referat wygłoszony podczas konferencji „Zatrudnienie osadzonych w Polsce – podstawowe problemy”, Radom 2004, s. 428–429; E. Silecka, *Nowe formy i metody pracy penitencjarnej ze szczególnym uwzględnieniem systemu programowego oddziaływania*, praca doktorska napisana w UAM, Poznań 2005, s. 457–458.

procesu, staje się ona najistotniejszym narzędziem oddziaływania resocjalizacyjnego⁷⁷. Nauczanie skazanych wydaje się być niezbędne, ponieważ wielu więźniów nie ma nawet pełnego wykształcenia podstawowego, a od tego przecież zależy zdobycie w przyszłości zawodu i osiągnięcie stabilizacji życiowej. Ponadto, jak wskazują badania, niedostateczne wykształcenie i brak zawodu to czynniki sprzyjające zachowaniom przestępczym⁷⁸. Dlatego w zakładach karnych prowadzi się nauczanie obowiązkowe w zakresie szkoły podstawowej i gimnazjum, a także umożliwia się nauczanie w zakresie ponadpodstawowym i ponadgimnazjalnym a także na kursach zawodowych⁷⁹. Prowadząc nauczanie w zakładach karnych, bierze się pod uwagę możliwości i uzdolnienia więźniów. Pierwszeństwo w uzyskaniu możliwości objęcia nauczaniem mają skazani, którzy nie mają wyuczonego zawodu i którzy nie ukończyli 21 roku życia⁸⁰. Osoby skazane mają możliwość kształcenia się na własny koszt poza zakładem karnym, czyli w szkołach wolnościowych za zgodą dyrektora. W wyjątkowych przypadkach koszty te może pokryć zakład karny, który może także skazanym nieposiadającym wystarczających środków pieniężnych udostępnić nieodpłatnie podręczniki i pomoce naukowe⁸¹. Warto zwrócić uwagę na to, że w poprzednim modelu penitencyjnym z 1969 r. nie przewidywało się kształcenia na koszt więźnia.

Kształcenie zawodowe, zwłaszcza w szkołach średnich, zwiększa szansę pomyslniej readaptacji społecznej skazanych, co potwierdziło wiele badań przeprowadzonych w ostatnich latach⁸². Ponadto poziom wykształcenia i pozycja zawodowa wpływają bezpośrednio na system orientacyjny jednostki i uznawane przez nią wartości. Warto zwrócić także uwagę na to, że poziom wykształcenia prowadzi do większej samosterowności człowieka, uwalnia go od stałego nadzoru, stymuluje racjonalne działania, daje poczucie kompetencji w zderzeniu nie tylko z problemami zawodowymi, ale i całokształtem dylematów wobec świata i własnego w nim usytuowania⁸³. Dlatego nauczanie skazanych od wielu lat uznawane jest za jeden z najważniejszych środków oddziaływania resocjalizacyjnego i zgodnie z art. 102 § 5

⁷⁷ Zob. M. Bramska, *Realizacja prawa skazanych do kształcenia*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiński, (red.) *Więziennictwo nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001, s. 687; E. Sapia-Drewniak, *Współczesne tendencje oświatowe a ich realizacja w warunkach izolacji*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1994, nr 8, s. 65–79; M. Bramska, *Realizacja prawa skazanego do kształcenia*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2000, Nr 42, s. 35; K. Linowski, *Edukacja skazanych*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2002, nr 4, s. 60–65; S. Turek, *Edukacja w zakładzie karnym*, „Edukacja Dorosłych” 1997, nr 3, s. 72–75; S. Turek, *Problemy kształcenia skazanych*, „Edukacja Dorosłych” 1998, nr 2, s. 42–45; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lutego 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad nauczania w zakładach karnych (Dz. U. nr 37, poz. 337).

⁷⁸ Por. A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej?* Warszawa 2003, s. 25–33; H. Machel, *Deprywacja młodocianych a zakład pracy*, Warszawa 1977, s. 76–80.

⁷⁹ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z dnia 5 sierpnia 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 130 § 1.

⁸⁰ Por. *Ibidem*, art. 130 § 2 i 3.

⁸¹ Por. *Ibidem*, art. 130 § 4 i 5.

⁸² Por. T. Szymanowski, *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Warszawa 1989; B. Jarzębowska-Baziak, *Praca wychowawcza w zakładzie karnym dla młodocianych*, Warszawa 1972.

⁸³ A. Zdanecki, *Wykształcenie jako instrument jakości życia*, [w:] K. Przyszczypkowski, A. Zdanecki, (red.) *Edukacja i młodzież wobec społeczeństwa obywatelskiego*, Poznań – Toruń 1996, s. 183–193.

kodeksu karnego wykonawczego skazany ma prawo do kształcenia i samokształcenia. Smutnym pozostaje wniosek, że kondycja szkolnictwa więziennego staje się coraz słabsza, co powoduje, że znacznie zwiększa się liczba skazanych opuszczających zakład karny bez uzyskania lub podwyższenia kwalifikacji zawodowych. Jak wykazują badania, tylko nieco ponad połowa skazanych wymagających różnych form kształcenia, w tym podstawowego, otrzymuje taką możliwość⁸⁴.

Rola zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych w resocjalizacji skazanych

Ujmując zjawisko działalności kulturalno-oświatowej szeroko, można ją traktować jako system zorganizowanych wolnoczasowych zajęć kulturalnych dzieci młodzieży i dorosłych o charakterze kreatywnym⁸⁵. Działalność kulturalno-oświatowa ma charakter działalności zorganizowanej i planowej⁸⁶. W jej skład wchodzi różnorakie zajęcia, w których udział opiera się o wykorzystanie i zagospodarowanie wolnego czasu osadzonego, a zarazem jest rezultatem spełnienia woli ustawodawcy zawartej w art. 67 § 1, § 2, § 3 kodeksu karnego wykonawczego. W zakładach karnych stwarza się skazanemu warunki odpowiedniego spędzania czasu wolnego. Organizuje się zajęcia kulturalno-oświatowe, wychowania fizycznego i sportowe oraz pobudza aktywność społeczną skazanych⁸⁷. „W każdym zakładzie karnym prowadzi się zwłaszcza wypożyczalnie książek i prasy dla skazanych oraz stwarza możliwość korzystania z urządzeń audiowizualnych w świetlicach i celach mieszkalnych”⁸⁸. Obecnie z uwagi na przeludnienie zakładów karnych wiele świetlic, w których prowadzone były zajęcia kulturalno-oświatowe uległo likwidacji. Ponadto skazanym zezwala się na tworzenie zespołów w celu prowadzenia działalności kulturalnej, oświatowej, społecznej i sportowej. Więźniowie mogą nawiązywać kontakty oraz współdziałać z odpowiednimi stowarzyszeniami, organizacjami i instytucjami. Osadzeni mogą także podejmować prace na cele publiczne⁸⁹.

Warto zauważyć, że aktualnie obowiązujące prawo penitencjarne nie określa w sposób jednoznaczny pojęcia czasu wolnego, w którym to czasie ma być organizowana działalność kulturalno-oświatowa. Należy zatem przyjąć, że aktualne ustawodawstwo nie dokonując w tym zakresie określenia o jaki czas chodzi, pozwala

⁸⁴ Por. M. Bramska, *Realizacja prawa skazanych do kształcenia*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak, (red.) *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz, 2001, s. 688; A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej?* Warszawa 2003, s. 193–197.

⁸⁵ Por. Cz. Kałużny, *Zasady, metody, formy pracy kulturalno-oświatowej*, Warszawa 1973, s. 99.

⁸⁶ Por. D. Jankowski, J. Kargul, F. Kowalewski, K. Przyszczypkowski, *Podstawy działalności kulturalno-oświatowej*, Warszawa 1985, s. 11.

⁸⁷ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 135 § 1; J. Dobrzeński, *Resocjalizacja więźniów środkami i metodami kultury fizycznej*, [w:] J. Szałański (red.), *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, Łódź – Warszawa – Kalisz 1998, s. 491–498; J. Skupińska-Mówieńska, *Wychowanie przez sztukę jako metoda oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] J. Szałański (red.), *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, Łódź – Warszawa – Kalisz 1998, s. 480–484; M. Puszk, *Oddziaływania na skazanych poprzez kulturę a realizacja celów kary pozbawienia wolności*, [w:] *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin 2005, s. 203–213.

⁸⁸ *Ibidem*, art. 135 § 2.

⁸⁹ Por. *Ibidem*, art. 136 § 1.

na bardzo szerokie możliwości jej prowadzenia w zakresie dopuszczalnych do stosowania form. Obecnie działalność kulturalno-oświatowa w zakładach penitencyjnych już prawie wszędzie traktowana jest jako ważny czynnik w wychowaniu społecznym osadzonych⁹⁰. „Rola działalności kulturalno-oświatowej w niektórych zakładach karnych wykracza poza ich obręb. Z jednej strony pozwala na kreowanie polityki penitencjarnej, zwłaszcza w środowisku lokalnym, lokalnych mediach, środowisku młodzieży szkół średnich i wyższych, z drugiej zaś pozwala na pozytywne przeżycie przez osadzonych sytuacji, w jakich dotychczas wielokrotnie nie mogli się znaleźć, przez co również zostają osiągnięte wychowawcze funkcje tej działalności. Wynika to z założenia, że praca kulturalno-oświatowa rozpatrywana w aspekcie wychowawczym powinna spełniać trzy podstawowe funkcje: wspomaganie i pomoc w rozwoju biosocjokulturalnym, kompensacji potrzeb indywidualnych i społecznych, potrzeb niedostatku i rozwoju oraz działalności profilaktycznej i reedukacyjnej”⁹¹.

„Praca kulturalno-oświatowa jako działalność praktyczna o charakterze pedagogicznym, opierać się musi nie tylko na znajomości celów i na określonej koncepcji wychowania, ale także na znajomości terenu działań i uczestników, jako podmiotu i przedmiotu oddziaływania. Teren, na którym dokonują się złożone procesy społeczne, w tym również procesy oświatowo-wychowawcze, jest środowisko społeczne. Pomiędzy zakładem penitencyjnym a środowiskiem społecznym istnieje dialektyczna zależność. Stąd działalność kulturalno-oświatowa wpływa na kształtowanie kontaktów ze społeczeństwem”⁹². Należy też zauważyć, że oglądanie przez członków społeczeństwa wartościowych zjawisk towarzyszących działalności kulturalno-oświatowej może wpływać na samo wykonywanie kary pozbawienia wolności, jak i towarzyszyć szeroko rozumianemu zjawisku kultury, której element powstaje również za więziennym murem⁹³.

Pomimo trudności finansowych całkiem nieźle prezentuje się poziom działalności kulturalno-oświatowej i sportowej dla skazanych. Zapewnia się im przede wszystkim dostęp do radia i telewizji, gorzej jest natomiast z czytelnictwem książek i prasy, ponieważ na ich zakup brakuje środków finansowych. Potrzeby kulturalne skazanych w znacznej mierze zaspokajają udostępnianie im oglądania telewizji. Są oni biernymi odbiorcami kultury i zachęcenie ich do bardziej aktywnej w tym względzie postawy nie jest łatwe. Jak wykazują badania, oglądanie telewizji jest najczęstszym sposobem spędzania wolnego czasu przez skazanych⁹⁴. Wielu badaczy podkreśla panujący w zakładach karnych nadmiar wolnego czasu i nudę⁹⁵.

⁹⁰ Zob. A. Kamiński, *Czas wolny i jego problematyka społeczno-wychowawcza*, Wrocław 1965, s. 10.

⁹¹ A. Kurek, *Działalność kulturalno-oświatowa w zakładzie penitencyjnym*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak, (red.) *Więziennictwo nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001, s. 580–581.

⁹² J. Lepczyk, *Instytucje kulturalno-oświatowe jako środowisko wychowawcze*, [w:] *Instytucje i placówki kulturalno-wychowawcze*, Warszawa 1979, s. 17.

⁹³ Zob. A. Kurek, D. Kownacki, *Kształtowanie środowiska poprzez więzienną kulturę*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1996, nr 12–13, s. 102–110; K. Mazur, *Dom kultury za więziennym murem – potrzeba chwili, czy megalomania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1995, nr 9, s. 103–111.

⁹⁴ Zob. A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej? ...*, *op.cit.*, s. 214–220.

⁹⁵ Zob. A. Domańska, J. Szałański, *Wdrożenie do systemu oddziaływań programowych w wybranych zakładach karnych*, [w:] F. Kozaczuk, (red.) *Resocjalizacja instytucjonalna*, Rzeszów 2004, s. 219.

Podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym jako ważny element resocjalizacji skazanych

Kontakty z rodziną i światem zewnętrznym zalicza się do najważniejszych środków oddziaływania w czasie wykonywania kary pozbawienia wolności⁹⁶. „Stanowią one rozległą sferę możliwości uzyskania wiadomości, jak też otrzymania różnych rzeczy i pieniędzy, a także wchodzenia w określone relacje z osobami, stowarzyszeniami, instytucjami i organami z zewnątrz zakładu karnego”⁹⁷. Kontakty te mogą przybierać formę: widzeń, korespondencji, rozmów telefonicznych, przesyłania paczek i przekazów pieniężnych⁹⁸. Są to formy przeniesione z poprzednich systemów, z wyjątkiem rozmów telefonicznych, które wcześniej nie miały umocowania ustawowego i zezwalano na nie sporadycznie. „Zakres i sposób kontaktów, w szczególności nadzór nad widzeniami, cenzura korespondencji, kontrolowanie rozmów, są uzależnione od rodzaju i typu zakładu karnego, w którym skazany odbywa karę”⁹⁹. Widzenia są możliwe na terenie więzienia lub poza nim. Skazany otrzymuje „zezwoleń na widzenie bez dozoru poza obrębem zakładu karnego, z osobą najbliższą lub osobą godną zaufania, na okres nieprzekraczający jednorazowo 30 godzin”¹⁰⁰. Widzenie w zakładzie karnym trwa 60 minut. W tym samym dniu skazanemu udziela się tylko jednego widzenia, w którym może uczestniczyć nie więcej niż dwie osoby pełnoletnie. Widzenie z osobą niebędącą członkiem rodziny skazany może otrzymać za zezwoleniem dyrektora zakładu karnego. Widzenia odbywają się pod nadzorem funkcjonariusza¹⁰¹. Liczba widzeń, do których jest uprawniony skazany, zależy od typu zakładu karnego, w którym przebywa. W zakładzie zamkniętym może korzystać z dwóch widzeń w miesiącu, w zakładzie półotwartym i otwartym z trzech widzeń w miesiącu¹⁰².

Wobec młodocianych i kobiet stosuje się pewne preferencje, co jest uzasadnione względami poprawczymi i humanitarnymi. Młodociani przebywający w zakładach zamkniętych mają prawo do dodatkowego widzenia w miesiącu. Łagodniejszą

⁹⁶ Por. J. Mazur, *Wpływ kontaktu z rodziną na funkcjonowanie osadzonego w warunkach izolacji. Realizacja funkcji rodzinnych – próba opisu*, [w:] *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin 2005, s. 189–201; R. Bielicki, *Kontakty interpersonalne więźnia ze środowiskiem rodzinnym a efektywność resocjalizacji w opinii wychowawców penitencjarnych*, „Auxilium Socjale” 2005, nr 1, s. 199–206; L. Pustkowiak, *Kontakty skazanych ze światem zewnętrznym*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 2005, nr 1–2, s. 46–56; K. Linowski, *Możliwości utrzymywania kontaktów korespondencyjnych przez skazanych i tymczasowo aresztowanych*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 2002, nr 2, s. 34–39; P. Wierzbicki, *Kontakty skazanych ze światem zewnętrznym i ich znaczenie w społecznej readaptacji*, [w:] B. Hołysz (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984, s. 131; K. Linowski, *Kontakty skazanych na karę pozbawienia wolności ze światem zewnętrznym*, Ostrowiec Świętokrzyski, 2006, s. 85.

⁹⁷ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego...*, *op.cit.*, s. 202.

⁹⁸ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 105 § 1.

⁹⁹ *Ibidem*, art. 105 § 3.

¹⁰⁰ *Ibidem*, art. 138 § 1.

¹⁰¹ Por. *Ibidem*, art. 105a § 1, 2, 4 i 5.

¹⁰² Por. *Ibidem*, art. 90, 91, 92.

procedurę stosuje się wobec kobiet, zwłaszcza tych, które mają dzieci poza więzieniem¹⁰³. Nowością ustawową jest duża liczba przepustek, z których może korzystać skazany, zwłaszcza przebywający w zakładzie półotwartym, więźniowie ci mogą korzystać z przepustek nie częściej niż raz na dwa miesiące, łącznie na okres nie przekraczający 14 dni w roku¹⁰⁴ i otwartym, gdzie więźniowie mogą korzystać z przepustek nie częściej niż dwa razy w miesiącu, łącznie na okres nie przekraczający 28 dni w roku¹⁰⁵. Oprócz tych przepustek skazani mogą skorzystać również z przepustek nagrodowych: nagroda przyznana skazanemu w postaci zezwolenia na widzenie poza obrębem zakładu karnego, bez dozoru, na czas nieprzekraczający jednorazowo 30 godzin, łączny czas tych nagród nie może przekroczyć 28 dni w roku¹⁰⁶, nagroda przyznana skazanemu w postaci zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, na okres nieprzekraczający jednorazowo 14 dni¹⁰⁷, z tym że łączny czas trwania tych nagród nie może przekroczyć 28 dni w roku¹⁰⁸.

Ponadto zezwala się skazanemu, w przypadku szczególnie ważnym dla niego, na opuszczenie zakładu karnego na czas do 5 dni, w miarę potrzeby w asyście funkcjonariusza służby więziennej lub innej osoby godnej zaufania¹⁰⁹. Zezwala się także skazanemu na opuszczenie zakładu karnego, łącznie na czas do 14 dni, szczególnie w celu podejmowania starań o uzyskanie po zwolnieniu odpowiednich możliwości zamieszkania i pracy. Może się to stać w okresie 6 miesięcy przed przewidzianym warunkowym zwolnieniem lub przed wykonaniem kary, w czasie niezbędnym na przygotowanie skazanego do życia na wolności¹¹⁰. Tak duża liczba przepustek budzi wiele kontrowersji, a nawet sprzeczny społeczny¹¹¹. Należy zaznaczyć, że osobie odbywającej karę 25 lat pozbawienia wolności nagród w postaci widzeń poza zakładem karnym lub przepustki do 14 dni można udzielić po odbyciu 5 lat kary, a skazanemu na dożywocie – po 15 latach kary, dodatkowo jeśli skazany przebywa w zakładzie zamkniętym, udzielenie takiej nagrody wymaga zgody sędziego penitencjarnego¹¹².

Skazani mają prawo do tzw. widzeń małżeńskich albo miękkich, które odbywają się w oddzielnym pomieszczeniu, bez osoby dozorującej, mają one charakter nagrody¹¹³. Wizyty te mają dwa podstawowe cele: utrzymanie więzi małżeńskiej

¹⁰³ Por. H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 268–270.

¹⁰⁴ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 91 § 7.

¹⁰⁵ Por. *Ibidem*, art. 91 § 9.

¹⁰⁶ Por. *Ibidem*, art. 138 § 1 pkt 7 oraz art. 139 § 3.

¹⁰⁷ Por. *Ibidem*, art. 138 § 1 pkt 8.

¹⁰⁸ Por. *Ibidem*, art. 139 § 4.

¹⁰⁹ Por. *Ibidem*, art. 141a.

¹¹⁰ Por. *Ibidem*, art. 164 § 1 i art. 165 § 2.

¹¹¹ Por. J. Korecki, *Niektóre problemy wykonywania kary pozbawienia wolności a kodeks karny wykonawczy z 6 czerwca 1997 r.*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak (red.), *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001, s. 149.

¹¹² Por. H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków 2006, s. 129.

¹¹³ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 138 § 1 pkt 3.

i w pewnym stopniu rozładowanie napięcia seksualnego u skazanych¹¹⁴. Ponadto skazany ma prawo do korespondencji, a przepisy k.k.w. definiują pojęcia nadzoru nad korespondencją, stwierdzając, że zakres tego nadzoru uzależniony jest od rodzaju i typu zakładu karnego, w którym skazany odbywa karę oraz od wymogów indywidualnego oddziaływania¹¹⁵.

Warto podkreślić, że kontakty ze światem zewnętrznym, sprzyjają utrzymaniu dobrej kondycji psychofizycznej, a także zachowaniu więzi ze środowiskiem, co ma duże znaczenie dla udanego powrotu do środowiska otwartego¹¹⁶. Ponadto „wszystkie sposoby kontaktów skazanych łączy kilka następujących właściwości: podtrzymywanie łączności skazanych ze światem zewnętrznym, zwłaszcza z osobami bliskimi, efektywne skrócenie okresu odbywania kary pozbawienia wolności oraz poddanie skazanego próbie w warunkach mniej lub bardziej ścisłej kontroli. Są to bardzo ważne unormowania kodeksu karnego wykonawczego, które pod tym względem stawiają polski system penitencjarny w grupie najbardziej zaawansowanych krajów”¹¹⁷. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w żadnym z dotychczasowych modeli więzienia nie udało się sprowadzić kontaktów skazanych ze środowiskiem pozawięziennym, jedynie do więzi typu stanowionego, a więc do więzi ściśle uregulowanych odpowiednimi przepisami. Środowisko skazanych zawsze potrafiło się przed tego typu ustanowieniami obronić, wytwarzając rozmaite sposoby i drogi odbudowania czy też podtrzymywania więzi naturalnych, czy nawet zreszenio-
wych¹¹⁸. Jest to bardzo ważne, gdyż każde przestępstwo jest osłabieniem więzi społecznych. Stąd też, chcąc tego typu zakłócenia przezwyciężyć, należy nade wszystko przywrócić u jednostki poczucie łączności czy solidarności z akceptowanymi grupami społecznymi oraz zadbać o to, aby właściwie ułożone zostały z tymi grupami jej stosunki społeczne¹¹⁹. Owo odbudowanie czy zrekonstruowanie więzi skazanego z porządkiem konformistycznym wiązać się musi przede wszystkim z koniecznością ukształtowania jego związków emocjonalnych z podstawowymi komponentami środowiska życia (rodzina, sąsiedztwo, współpracownicy, zachowujące porządek społeczny grupy towarzyskie), umotywowanego zaangażowania się w działalność konformistyczną, zaabsorbowania się czy zafascynowania się tego typu aktywnością i wreszcie przekonania co do opłacalności i konieczności przestrzegania porządku społecznego¹²⁰.

¹¹⁴ Por. H. Machel, *Przepustka a problemy seksualne skazanych*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny”, nr 9–10, 1986.

¹¹⁵ Por. J. de Mchelis, *Zakres i sposób sprawowania nadzoru nad korespondencją skazanych i tymczasowo aresztowanych*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnia, (red.) *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001, s. 227.

¹¹⁶ P. Stępnia, *Pomoc postpenitencjarna i społeczna readaptacja w świetle rozwiązań prawnych*, [w:] B. Urban (red.), J. M. Stanik *Resocjalizacja*, Warszawa 2007, s. 207.

¹¹⁷ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego...*, *op.cit.*, s. 212.

¹¹⁸ Por. P. Rybicki, *Struktura społecznego świata*, Warszawa 1973, s. 677–679.

¹¹⁹ Por. J. Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 1993, s. 85–91.

¹²⁰ Por. A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993, s. 235–351.

Nagrody i kary dyscyplinarne i ich znaczenie w resocjalizacji skazanych

Istotne znaczenie dla utrzymania wymaganej dyscypliny wśród skazanych, mają nagrody i kary dyscyplinarne. „Po roku 1989 zniesiono najsurowsze, zbyt represyjne kary dyscyplinarne (tj. karę izolacji do 6 miesięcy oraz *twardego łóża*), rozszerzając jednocześnie system stosowania nagród, polegających na pozwoleniu na czasowe opuszczenie zakładu karnego, zwłaszcza regulaminowe widzenie bezdozorowe poza obrębem zakładu karnego”¹²¹. Należy zauważyć, że obecnie uległa liberalizacji praktyka posługiwania się wzmocnieniami negatywnymi (kary) i pozytywnymi (nagrody) wobec osób pozbawionych wolności. Zerwano też z dawną praktyką karania przez ograniczenie kontaktów z rodziną. Analizując badania i raporty więziennictwa można stwierdzić, że o ile przed 1989 r. kary dyscyplinarne przeważały nad nagrodami, o tyle w ostatnich latach dominuje zjawisko odwrotne¹²². „Skazanemu wyróżniającemu się dobrym zachowaniem w czasie odbywania kary mogą być przyznawane nagrody. Nagroda może być również przyznana skazanemu w celu zachęcenia go do poprawy zachowania”¹²³. Ma to istotne znaczenie, gdyż zarówno w wychowaniu, jak i w resocjalizacji nagrody stanowią niezwykle ważny czynnik, sprzyjający uczeniu się pożądaných zachowań, prowadzą one bowiem do intensyfikacji tych zachowań oraz ich wzmocnienia¹²⁴.

Wskazałem już te nagrody, które dotyczyły kontaktów ze światem zewnętrznym i rodzinami i miały formę przepustek. W tym miejscu pragnę przedstawić wszystkie nagrody, jakie przysługują skazanym: „zezwolenie na dodatkowe i dłuższe widzenie, zezwolenie na widzenie bez osoby dozorującej, zezwolenie na widzenie w oddzielnym pomieszczeniu bez osoby dozorującej, zatarcie wszystkich lub niektórych kar dyscyplinarnych, nagroda rzeczowa lub pieniężna, zezwolenie na widzenie bez dozoru poza obrębem zakładu karnego z osobą najbliższą lub godną zaufania, na okres nieprzekraczający jednorazowo 30 godzin, zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru na okres nieprzekraczający 14 dni, pochwała, zezwolenie na częstsze branie udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych z zakresu kultury fizycznej i sportu, zezwolenie na przekazanie upominku osobie wskazanej przez skazanego, zezwolenie na odbywanie widzeń we własnej odzieży, zezwolenie na otrzymywanie dodatkowej paczki żywnościowej, zezwolenie na dokonywanie dodatkowych zakupów żywnościowych i wyrobów tytoniowych oraz produktów dopuszczonych do sprzedaży w zakładzie karnym, zezwolenie na telefoniczną rozmowę skazanego ze wskazaną przez niego osobą na koszt zakładu karnego”¹²⁵. Warty podkreślenia jest fakt, że w pierwszej wersji kodeksu karnego wykonawczego ustawodawca wymienił tylko osiem nagród, zaznaczając, iż pozostałe określi regulamin

¹²¹ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego...*, op.cit., s. 219.

¹²² Por. T. Szymanowski, *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa 1996, s. 69.

¹²³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 137.

¹²⁴ Zob. H. Machel, *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 1994, s. 123.

¹²⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 138.

jednostki penitencjarnej,¹²⁶ dając tym samym większą swobodę w ich przyznawaniu dyrektorom zakładów karnych. Badania wykazały, że nagrodami najbardziej preferowanymi przez dyrektorów zakładów karnych są te, które pozwalają skazanym na częstsze widzenie się z ich rodzinami¹²⁷.

Osoby przebywające w zakładach karnych podlegają „odpowiedzialności dyscyplinarnej za zawinione naruszenie nakazów lub zakazów wynikających z ustawy, regulaminu lub innych przepisów wydanych na jej podstawie albo ustalonego w zakładzie karnym lub miejscu pracy porządku”¹²⁸ i „jeżeli przekroczenie zawiera znamiona wykroczenia, skazany podlega odpowiedzialności dyscyplinarnej”¹²⁹ poprzez otrzymanie następujących kar: „nagana, pozbawienie wszystkich lub niektórych niewykorzystanych przez skazanego nagród lub ulg albo zawieszenie ich wykonywania na okres do trzech miesięcy, zakaz udziału w niektórych zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych, z wyjątkiem korzystania z książek i z prasy, na okres do trzech miesięcy, pozbawienie możliwości otrzymywania paczek żywnościowych na okres do trzech miesięcy, pozbawienie lub ograniczenie możliwości dokonywania zakupów artykułów żywnościowych lub wyrobów tytoniowych na okres do trzech miesięcy, udzielanie widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą na okres do trzech miesięcy, obniżenie przypadającej skazanemu części wynagrodzenia za pracę nie więcej niż o 25% na okres do trzech miesięcy, umieszczenie w celi izolacyjnej na okres do 28 dni”¹³⁰.

W celi izolacyjnej można umieścić skazanego, który „popełnił przekroczenie w poważnym stopniu naruszając obowiązującą w zakładzie karnym dyscyplinę i porządek. Kara ta polega na umieszczeniu skazanego pojedynczo w celi oraz uniemożliwieniu mu kontaktu z innymi skazanymi”¹³¹, ponadto dolegliwość tej kary zostaje wzmocniona przez: „uniemożliwienie skazanemu korzystania z widzeń i aparatów telefonicznych, uniemożliwienie korzystania ze sprzętu audiowizualnego i komputerowego, uniemożliwienie bezpośredniego uczestnictwa, wspólnie z innymi skazanymi, w nabożeństwach, spotkaniach religijnych i nauce religii, uniemożliwienie udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych z zakresu kultury fizycznej i sportu, uniemożliwienie dokonywania zakupów artykułów żywnościowych i wyrobów tytoniowych, uniemożliwienie otrzymania paczki żywnościowej w kwartale następnym bezpośrednio po kwartale, w którym kara została wymierzona, uniemożliwienie uczestniczenia w nauczaniu i zatrudnieniu poza celą, uniemożliwienie korzystania z własnej odzieży, obuwia oraz wyrobów tytoniowych”¹³². Należy zaznaczyć, że od wielu lat zdecydowanie lepiej w praktyce sprawdza się

¹²⁶ Por. T. Bulenda, R. Musiadłowski, *Nowelizacja kodeksu karnego wykonawczego w 2003 r.*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 40–41 2003, s. 22.

¹²⁷ Por. T. Szymanowski, *Nowe unormowania w praktyce penitencjarnej*, [w:] *System penitencjarny i post-penitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003 s. 32–33.

¹²⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 142 § 1.

¹²⁹ *Ibidem*, art. 142 § 2.

¹³⁰ *Ibidem*, art. 143 § 1.

¹³¹ *Ibidem*, art. 143 § 3.

¹³² *Ibidem*, art. 143 § 3.

stymulowanie aktywności skazanych za pomocą nagród regulaminowych niż kar dyscyplinarnych. Warto podkreślić jest dopuszczenie możliwości karania i nagradzania przez osoby upoważnione przez dyrektora, mimo iż na razie w tej kwestii zachowana jest duża ostrożność.

Wykonywanie kary pozbawienia wolności, jej indywidualizację, prawa i obowiązki skazanych, zatrudnienie i naukę, nagrody i ulgi, odroczenia i przerwy w jej odbywaniu oraz zasady zwalniania z zakładu karnego regulują przepisy Kodeksu karnego wykonawczego¹³³. „Analiza treści k.k.w. z 1997 r. prowadzi do przekonania, że ustawodawca dąży do takiego sposobu wykonywania kary, aby skazany po opuszczeniu więzienia nie powrócił do działalności przestępczej i nie zasilił w ten sposób społeczności recydywistów. Chodzi więc o to, aby skazany po skończeniu odbywania kary był zdolny i przygotowany do adaptacji do życia w społeczeństwie¹³⁴.

Bibliografia

Ambroziak W., *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] Urban B. (red.), Stanik J. M., *Resocjalizacja*, Warszawa 2007.

Bałandynowicz A., *Filozofia probacji – podstawy aksjologiczne systemu sprawiedliwego karania*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 2.

Bałandynowicz A., *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002.

Bałandynowicz A., *Probacja. Wychowanie do wolności*, Warszawa 1996.

Bałandynowicz A., *Profilaktyka i środki probacyjne w praktyce resocjalizacyjnej*, [w:] Urban B. (red.), Stanik J.M., *Resocjalizacja*, Warszawa 2007.

Bałandynowicz A., *System probacji szansą na profesjonalny model kurateli sądowej*, [w:] Szałański J. (red.), *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, Łódź – Warszawa – Kalisz 1998.

Bałandynowicz A., *System probacji. Kary średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania*, [w:] Bulenda T. (red.), Musidłowski R., *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003.

Bałandynowicz A., *Probacja – system sprawiedliwego karania – podstawy aksjologiczne*, [w:] Hołysz B. (red.), Redo S., *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Kalisz 1996.

Bałandynowicz A., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006.

Bielicki E., *Z problematyki resocjalizacyjnej. Patologia społeczna. Patologia indywidualna. Etiologia kryminalna. Kara*, Bydgoszcz 2005.

Błachut J., Gaberze A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2001.

¹³³Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy*, (Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 79–168.

¹³⁴Por. H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski...* dz. cyt., s. 113.

- Bojarski T.**, *Polskie prawo karne*, Warszawa 2006.
- Buchała K., Ćwiąkański Z., Szewczyk M., Zoll A.**, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1994.
- Buchała K.**, *System kar, środków karnych i zabezpieczających w projekcie Kodeksu karnego z 1990 r.*, „PiP” 1991, nr 6.
- Buchała K.**, *System sądowego wymiaru kary według Kodeksu karnego z 1969 r. a problemy kodyfikacji prawa karnego*, „PiP” 1981, nr 8.
- Bulenda T., Hołda Z., Rzepiński A.**, *Prawa człowieka a zatrzymanie i tymczasowe aresztowanie w polskim prawie i praktyce jej stosowania*, *Archiwum Kryminologii* 1992, t. XVIII.
- Chećko A., Zagner A.**, *Ciasne cele*, „Polityka” 2001, nr 14.
- Cieślak M.**, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1995.
- Ciosek M.**, *Człowiek w warunkach izolacji więziennej*, Gdańsk 1995.
- Ciosek M.**, *Kara kryminalna i kara pozbawienia wolności*, [w:] Urban B. (red.), Stanik J.M., *Resocjalizacja*, Warszawa 2007, t. 1.
- Ciosek M.**, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001.
- Ciosek M.**, *Zakład karny jako instytucja resocjalizacyjna*, [w:] Urban B. (red.), Stanik J.M., *Resocjalizacja*, Warszawa 2007, t. 1.
- Czapska J.**, *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych – możliwości i granice*, [w:] Czapska J., Krupiarz W., *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, Warszawa 1999.
- Dubiel K.**, *Przeludnienie jednostek penitencjarnych, determinantów realizacji międzynarodowych standardów penitencjarnych wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] Kozaczuk F. (red.), *Resocjalizacja instytucjonalna. Perspektywy i zagrożenia*, Rzeszów 2004.
- Dulewicz E.**, *Konstytucyjny system źródeł prawa*, [w:] *Polska lat dziewięćdziesiątych. Przemiany państwa i prawa*, Lublin 1998, t. 2.
- Gardocki L.**, *Prawo karne*, Warszawa 2005.
- Górny J.**, *Element indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki*, Warszawa 1996.
- Hołda Z., Postulski K.**, *Kodeks Karny Wykonawczy, Komentarz*, Gdańsk 1998.
- Hołyst B.**, *Główne kierunki badań we współczesnej penitencjarystyce. Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996.
- Hołyst B.**, *Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, [w:] Marek A. (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, Warszawa 1990.
- Hołyst B.**, *Kryminologia*, Warszawa 1994.
- Hołyst B.**, *Przeludnienie więzień. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, [w:] Hołyst B. (red.), Ambrozik W., Stępnia P., *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
- Iwański Z.S.**, *Wartości w procesie resocjalizacji osób skazanych*, Toruń – Warszawa 2006.

- Iwański Z.S.**, *Wprowadzenie do pedagogiki resocjalizacyjnej*, Płock 2003.
- Jasiński J.**, *Obraz polityki karnej lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych (1980–1991)*, *Archiwum Kryminologii* 1993, t. XIV.
- Jasiński J.**, *Problem przeludnienia zakładów karnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997, nr 15.
- Jasiński J.**, *Punitivewność systemów karnych*, „PiP” 1984, nr 6.
- Jasiński J.**, *Punitivewność systemów karnych. Rozważania nad zakresem, formami i intensywnością penalizacji*, „*Studia Prawnicze*” 1973, z. 35.
- Kalisz T.**, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] Bogunia L. (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, Wrocław 2000, t. IV.
- Kalitowski M., Sienkiewicz Z., Tyszkiewicz L., Wąsek A.**, *Kodeks karny. Komentarz*, Gdańsk 2000, t. II.
- Kiryłuk M.**, *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k. k. w.)*, „*Biuletyn PRO. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*” 2000, nr 42.
- Kowalski S.**, *Przedmowa*, [w:] Włodarek J. (red.), *System wychowawczy zakładu poprawczego*, Warszawa 1977.
- Kuć M.**, *Indywidualizacja kary pozbawienia wolności*, [w:] Kuć M., Niewiadomska I. (red.), *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*, Lublin 2004.
- Kuć M.**, *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.
- Lelental S.**, *Indywidualizacja wykonania kary pozbawienia wolności*, Łódź 1970.
- Lelental S.**, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych w latach 2000*, „*Przegląd Więziennictwa Polskiego*”, nr 40–41.
- Lelental S.**, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej*, „*Studia Kryminologiczne i Penitencjarne*” 1977, t. VII.
- Lelental S.**, *Wdrożenie kodeksu karnego wykonawczego. Problematyka przepisów wykonawczych do k.k.w. i ich zgodności z upoważnieniem ustawowym*, [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępnia P. (red.), *Więziennictwo nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
- Lelental S.**, *Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*, Łódź 1996.
- Lernell L.**, *Podstawy nauki polityki kryminalnej. Studia z zagadnień przestępstwa, odpowiedzialności i kary*, Warszawa 1967.
- Leśniak M.**, *Adaptacja społeczna osób opuszczających zakłady karne*, [w:] Szałański J. (red.), *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, Łódź – Warszawa – Kalisz 1998.
- Linowski K.**, *Zasady i etapy tworzenia indywidualnego programu oddziaływania na skazanych*, „*Opieka – Wychowanie – Terapia*” 2003, nr 3.
- Marek A.**, *Rola kary pozbawienia wolności na tle tendencji w polityce kryminalnej*, [w:] Marek A. (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, Warszawa 1990.

Markiewicz J., *Prawo karne ogólne*, Kraków 1914.

Michalski M., *Historyczny zarys kształtowania się warunków wykonywania kary pozbawienia wolności na obszarze obecnego województwa świętokrzyskiego*, Kielce 2005.

Moczydłowski P., *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce 1989–2003*, [w:] Bulenda T., Musydłowski R. (red.), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003.

Nowak B., *Cele, funkcje i zasady wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania*, [w:] Chmielewska H. (red.), Jędrzejak K., Karczewski T., Łapiński P., Nowak B., Stodolska L., Szymczyk E., *Zagadnienia penitencjarne*, Kalisz 2004.

Papierkowski Z., *Socjologiczne i filozoficzne oblicze kary*, Lublin 1947.

Podstawowe problemy więziennictwa, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa, 2003.

Puszka M., *Problemy resocjalizacji a warunkowe przedterminowe zwolnienie*, [w:] Świtka J. (red.), Kuć M., Niewiadomska I., *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*, Lublin 2005.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego (Dz. U., Nr 111, poz. 689).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych (Dz. U., Nr 37, poz. 337).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 1998 r. w sprawie warunków, jakim powinny odpowiadać instytucje i osoby uprawnione do przeprowadzania mediacji, zakresu i warunków udostępniania im akt sprawy oraz zasad i trybu sporządzania sprawozdania z przebiegu i wyników postępowania mediacyjnego (Dz. U., Nr 111, poz. 701). **Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 1 grudnia 2003 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem** (Dz. U., Nr 211, poz. 2051).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U., Nr 151, poz. 1469).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 kwietnia 2002 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U., Nr 58, poz. 537).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci i matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek (Dz. U., Nr 175, poz. 1709).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 września 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom, a także pokrzywdzonym przestępstwem i ich rodzinom, jak również szczegółowych zasad i trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz przeznaczenia środków z tego funduszu na taką pomoc (Dz. U., Nr 124, poz. 823).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 listopada 1998 r. w sprawie nauczania w zakładach karnych oraz zasad odpłatności za pracę skazanych w warsztatach szkolnych i wykonywaną przez skazanych odbywających praktyczną naukę zawodu (Dz. U., Nr 156, poz. 1025).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie określenia wartości dziennej normy żywienia oraz rodzaju diet wydawanych osobom osadzonym w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. z 2003 r., Nr 167, poz. 1633).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 grudnia 1999 r. w sprawie zasad organizacji i obsługi bibliotecznej w zakładach karnych, poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz zasad współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi (Dz. U., Nr 111, poz. 1309).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 kwietnia 2005 r. w sprawie Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej (Dz. U., Nr 69, poz. 618).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobu, zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego (Dz. U., Nr 152, poz. 1496).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z usług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U., Nr 159, poz. 1546).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie trybu postępowania właściwych organów w wypadku, gdy liczba osadzonych zakładach karnych lub aresztach śledczych przekroczy w skali kraju ogólną pojemność tych zakładów (Dz. U., Nr 152, poz. 1497).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 listopada 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z usług religijnych w zakładach karnych (Dz. U., Nr 139, poz. 904).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad zatrudniania skazanych (Dz. U., Nr 27, poz. 242).

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym (Dz. U., Nr 113, poz. 723 z późn. zm.).

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów wymienionych w art. 38 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczają-

cych i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz. U., Nr 113, poz. 724 z późn. zm.).

Siemaszko A., *Przestępczość i polityka kryminalna w Polsce lat dziewięćdziesiątych*, [w:] Siemaszko A., Gruszczyńska B., Marczewski M. (red.), *Atlas przestępczości w Polsce 2*, Warszawa 1999.

Skafiariak B., *Kobiety w warunkach izolacji więziennej a ich readaptacja do życia na wolności*, [w:] Skafiariak B. (red.), *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków 2007.

Stępniański P., *Pomoc postpenitencjarna i społeczna readaptacja w świetle rozwiązań prawnych*, [w:] Urban B. (red.), Stanik J.M., *Resocjalizacja*, Warszawa 2007.

Stodolska L., *Warunkowe przedterminowe zwolnienie, przerwa w odbywaniu kary pozbawienia wolności*, [w:] *Zagadnienia penitencjarne*, Kalisz 2004.

Szamota B., *Prewencja ogólna w świetle badań empirycznych*, „Państwo i Prawo” 1986, Nr 5.

Szczygieł G. B., *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok, 2002.

Szczygieł G., *Przygotowanie skazanych do opuszczenia zakładu karnego (na przykładzie białostockiego modelu kurateli sądowej)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 31.

Szelhaus S., *Młodociani recydywiści. Społeczne czynniki wykołajenia*, Warszawa 1969.

Szymanowska A., *Wieżenie i co dalej*, Warszawa 2003.

Szymanowski T., *Podstawowe kierunki rozwoju systemu penitencjarnego w Polsce*, Archiwum Kryminologii 1986, t. XIII.

Szymanowski T., *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2005.

Szymanowski T., *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa 1996.

Szymanowski T., *Stan aktualny i postulowane kierunki rozwoju systemu penitencjarnego w Polsce*, [w:] Szymanowski T., Rzepiński A. (red.), *Doświadczenia i perspektywy systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa 1987.

Urban B., *Wzmocnienie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2004, t. LVII.

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r., *o pomocy społecznej* (Dz. U. z 2004 r., Nr 64, poz. 593).

Ustawa z dnia 14 grudnia 1994 r. *o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu* (Dz. U. z 1997 r. Nr 41, poz. 255 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. *o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* (Tekst jedn.: Dz. U. z 2000, Nr 26, poz. 319 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. *o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U., Nr 29, poz. 154 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. Nr 106, poz. 1148 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996 r. o Służbie Więziennej (Dz. U., Nr 61, poz. 283 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnieniu osób pozbawionych wolności (Dz. U., Nr 123, poz. 777).

Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 1994 r., Nr 62, poz. 265 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, (Dz. U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, (Dz. U. z 1997 r., Nr 89 poz. 555).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny, (Dz. U. z 1997 r., Nr 88, poz. 8400).

Wągiel-Linder G., *Groźny tłok pod celą*, „Forum Penitencjarne” 2002, nr 4.

Wierzbicki P., *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Warszawa 1976.

Wierchowski T., *Zakład karny w strukturze organizacyjnej więziennictwa – terażniejszość i przyszłość*, [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępniać P. (red.), *Więziennictwo nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.

Zagórski J., *Niektóre koncepcje zmian w sposobie postępowania z osobami pozbawionymi wolności*, [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępniać P. (red.), *Więziennictwo nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.

Zagórski J., *Wykonywanie kary dożywotniego pozbawienia wolności*, „Biuletyn PRO. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa” 2000, nr 42.

Zieliński T., *Uwarunkowania i metody zmniejszenia liczby osób pozbawionych wolności w Polsce*, [w:] *Celowość, uwarunkowania i metody zmniejszenia liczby osób pozbawionych wolności w Polsce*, Materiały z konferencji odbytej w dniu 29.11.1993 r. w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich, „Biuletyn PRO” 1994, Materiały nr 22.